

Натисніть тут, щоб

КУПИТИ КНИГУ НА САЙТІ

або

замовляйте по телефону:

(0352) 28-74-89, 51-11-41

(067) 350-18-70

(066) 727-17-62

Л.О. Варзацька
Г.Є. Зроль
Л.М. Шильцова

УКРАЇНСЬКА МОВА

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 4 КЛАСУ

загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2015

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2Укр я71
В 18

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 20.07.2015 р. №777)

Рецензенти:

Ткачук Т.П., кандидат філологічних наук, викладач кафедри філологічних та суспільних наук
Вінницького обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників
Онишків О.П., учитель початкових класів вищої категорії ЗОШ I-III ст. №24 м. Тернополя,
вчитель-методист

Варзацька Л.О.

В 18 Українська мова : підручник для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл.
/ Л.О. Варзацька, Г.Є. Зроль, Л.М. Шильцова. — Тернопіль : На-
вчальна книга — Богдан, 2015. — 208 с. : іл.
ISBN 978-966-10-1814-2

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2Укр я71

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

ISBN 978-966-10-1814-2

© Варзацька Л.О., Зроль Г.Є., Шильцова Л.М., 2015
© Навчальна книга — Богдан, 2015

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

— початок матеріалу кожного уроку	— правила для запам'ятовування
— робота всіх учнів класу	— поради Вченого Лиса
— робота в групах	— словникова робота
— робота в парях	— каліграфічна хвилинка
— дай відповідь на запитання, зроби висновок	— домашнє завдання
— переглянь, прослухай	

Піктограмою в підручнику позначено ті його складові, які можна відкрити в електронній версії за посиланням:

<http://www.bohdan-digital.com/edu>.

Як нема без зірок небозводу,
як блакиті без сонця нема,
так і мови нема без народу,
і народу без мови нема.

Володимир Забаштанський

МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 1. Мова в житті народу

**Мова — це серце народу:
гине мова — гине народ**

Іван Огієнко

1. Розгляньте малюнок і виразно прочитайте вірш.

Рідна мово, зелена діброво!
Чую пісню твою запашну.
Ти квітуєш пелюстками слова.
Я — листочок в твоєму саду.

Петро Перебийніс

2. *I варіант* — перебудуйте третє речення в спонукальне з окличною інтонацією; *II варіант* — побудуйте графічну модель останнього речення, уписуючи до неї службові слова.

2. Спиши буквосполучення. Зі складів утвори та запиши слова.

св св во сю ве ва

2. Спиши прислів'я. Поясни, як ти розумієш його зміст.

Слово до слова — зложиться мова.

3. 1. Розглянь малюнок і прочитай оповідання. Поміркуй, чому так названо текст.

ОЙ ПІДУ Я ЛУГОМ...

Це запам'яталося мені на все життя.

Заходило сонце. Я стояв біля хати й дивився на поле. Жовтіла пшениця. Усміхалося блакитне небо. У саду гули бджоли.

І ось із поля почулася тиха пісня. Співала її жінка. Запам'яталися мені перші слова:

Ой піду я лугом, лугом-долиною,
та чи не зустрінусь з родом-родиною...

Той день став для мене дорогим уроком рідної мови. Я люблю свою рідну, дорогу українську мову. Як землю, на якій народився. Як свою милу матусю. Як Україну стражденну і пісню славетну — рідне слово, барвисте, пахуче, дзвінке (За Василем Сухомлинським).

2. Що говорить письменник про свою любов до рідної мови?
3. Порівняй оповідання В. Сухомлинського і вірш П. Перейбиноса (вправа 1). Що в них спільне? Що відмінне?
4. Спиши уривок з оповідання, який тобі найбільше припав до душі.

4. 1. Прочитай текст.

Важко навіть сказати, скільки людей доклали зусиль, щоб ми з вами могли читати і писати.

Ми одержали в спадок сучасну **українську літературну** мову — багату, розвинену, гнучку. Нею можна висловити все: від найскладніших, найновіших наукових відкриттів до найвеселіших віршів, пісень, оповідань.

Особливо почесне місце належить Тарасові Григоровичу Шевченку, який обробив, відшліфував і показав світові дорогоцінне каміння — мову простого, пригнобленого тоді народу України (*За Аллою Коваль*).

2. Що можна висловити українською мовою? Запиши словами з тексту.

3. Запиши шість імен та прізвищ українських письменників.

§ 2. Збагачення мови новими словами

Світить рідне слово, як жива вода

Богдан Чепурко

5. Прочитай строфу з поезії Дмитра Білоуса. Знайди в тексті антоніми і випиши їх.

— Я читала, — повідає Люда
стишеній цікавій дівторі, —
що слова так само, як і люди,
молоді бувають і старі.

6. 1. Із поданих складів утвори та запиши слова.

ка ре ра та ке

2. Що означають ці слова? Де можна знайти їх тлумачення? Які ще словники ти знаєш? Як розміщують слова в словниках?

3. Яке з утворених тобою слів ти віднесеш до старих, а яке — до молодих (нових)? Чому?

7. 1. Прочитайте поетичні рядки. Випишіть слова, які вживаються в повсякденному мовленні.

Є на землі такі слова,
що не старіють: буря й вітер,
вода і сонце, і трава...
Лиш там, де вже душа німа,
словам тим одгуку нема!

Максим Рильський

2. Доповніть ряд виписаних слів власними прикладами.

8. Прочитай слова. Чи вживаються вони тепер у мовленні? Як називають такі слова? Добери до них із довідки сучасні відповідники і запиши слова парами.

Корогва, крам, уста, рать, стольний град, врата, спудеї, піїти, свита.

Слова для довідки: губи, військо, прапор, товар, ворота, столиця, поети, плащ, студенти.

тепер

9. 1. Прочитайте тексти. Який із них художній, а який — науково-популярний? Чому ви так вважаєте?

1. Тут зібрали віче. На нього зійшлася вся рать. Вої були стомлені й пригнічені тим, що сталося. Мову почав старійшина роду росавичів Ворон, одноокий похмурий чолов'яга (*Володимир Малик*).

2. Сьогодні комп'ютер міцно увійшов у наше життя. Якщо з'єднати слова *Інтернет* та *етикет*, отримаємо *нетикет*. Нетикет — правила поведінки користувачів мережі Інтернет. Світова павутина здається величезною, але не

слід забруднювати її непотрібною інформацією, вивішувати і розсилати порожні або однакові повідомлення.

2. У художньому тексті знайдіть старі слова й усно доберіть до них сучасні відповідники.
3. Запишіть головне правило користувачів мережі Інтернет.

10. 1. Спиши. У кожній групі слів знайди і підкресли «зайве» слово. Обґрунтуй свій вибір.

- Глас, звук, голос, шум, шепіт.
- Область, місто, район, повіт, селище.
- Кліпмейкер, продюсер, бізнес-леді, дизайнер, кравчиня.

2. Пригадай, у яких творах української літератури вживаються наведені старі слова.

§ 3. Культура мовлення і культура спілкування

Сію дитині в серденько ласку

Варвара Гринько

11. 1. Прочитай вірш. Які слова ввічливості в ньому вжито? Чи можна ці слова вимовляти незадоволено, з похмурих обличчям?

Сію дитині в серденько ласку.

Сійся-родися, ніжне «будь ласка»,
вдячне «спасибі», «вибач» тремтливе, —
слово у серці, як зернятко в ниві.

Варвара Гринько

2. Знайди у вірші спонукальне речення. З якою метою воно вжите? Як на письмі виділяється звертання? Як кажуть про людину, яка вживає слова ввічливості?

будь ласка

до побачення

12. Із поданих складів утвори і запиши слова. Які ці слова за значенням?

Ввіч м на греч ва

13. 1. Прочитайте і запам'ятайте правила чемності.

Куди б ти не прийшов: у школу, в гості, в установу — вітайся першим. Якщо ти йдеш зі старшими і вони вітаються з кимось, ти маєш вітатися також.

Неабияке значення має тон розмови. Хіба можна вітати людину з незадоволеним, похмурим виразом на обличчі?

Умій вислухати свого співбесідника. Не перебивай його. Важливо вміти вчасно й доречно підтримати розмову.

2. Складіть діалоги та розіграйте ситуації: *I варіант* — хто вітається першим, якщо зустрілися молодший і старший, хлопчик і дівчинка; *II варіант* — у яких випадках замість «Добрий день!» можна говорити «Привіт!».

14. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте казку в особах.

БУДЯК, МІМОЗА І ТРОЯНДА

За металевою огорожею Казкового Саду простяглася дорога, а на її узбіччі ріс звичайнісінький Дикий Будяк. Диким його прозвали тому, що він не дотримувався навіть найпростіших правил поведінки.

Одного разу Будяк дістався до самісінької огорожі і крізь неї побачив Мімозу. Не моргаючи, Будяк почав прискіпливо її розглядати.

Мімоза була гарно вихована, і від такого безцеремонного погляду відчула себе ніяково.

— Ось бачиш, мене навіть здаля всі помічають, — з погордою звернувся до Мімози Будяк і, не соромлячись, продовжував:

— А ти і кольором, і поведінкою надто скромна. Такі зараз не в моді! І життя твоє якесь буденне! — докоряв Мімозі Будяк.

Почула це Троянда... (За Наумом Осташинським).

2. Продовжте казку, скориставшись робочими матеріалами Вченого Лиса. Складіть та запишіть діалог Будяка і Троянди.

Нащо ображаєш беззахисну Мімозу; не зможе грубо відповісти; твої колючки, щоб чіплятися; мої шипи — щоб захищатися; скромність, ніжність і красу треба захищати.

15. Із «розсипаних» слів склади та запиши прислів'я. Поясни, чому так кажуть.

По, птицю, пір'ю, пізнають, людину, а, по, мові.

Завдання і запитання для повторення

1. Яке значення має мова в житті народу?
2. Наведи приклади п'яти старих слів і п'яти нових. У яких творах вони трапляються?
3. Що таке культура спілкування?
4. Назви ознаки культури усного та писемного мовлення.

ТЕКСТ

§ 4. Заголовок.

Найважливіші в тексті слова

Я поцілую мальву у щоку

Ліна Костенко

- 16.** 1. Прослухайте музику Петра Чайковського «Вальс квітів». Прочитайте вірш. Який настрій викликають ці твори?

Айстри задумані, квіти останнії,
осені пізньої сльози багряннії...
Сумно шепочеться вітер над вами,
і обмиває вас небо дощами.

Володимир Сосюра

2. Пригадайте, за якою ознакою добирають заголовок до твору. Доберіть до вірша заголовок.

Заголовок передає те найважливіше, що змальовано на картині або в тексті.

Зрозуміти найважливіше допомагають запитання:
Про що розповідається у творі? Чого навчає твір?

- 17.** Яка твоя найулюбленіша квітка? Придивися до неї. Що особливе в її кольорі, формі? Послухай «голос» своєї улюблениці. Уяви себе цією квіткою. Спробуй визначити її характер.

- 18.** 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

зо зу цм нельь зрм м км

2. Довідайся, чому ці рослини отримали такі назви.
3. Спиши речення.

Я поцілую мальву у щоку.

Ліна Костенко

19. 1. Прочитайте оповідання. Якими словами змальовано пишні барви мальв? До яких частин мови належать ці слова?

Палахкотять біля вікон животрепетним вогнем розвихрені мальви. Шугають червоними язиками багаття під самісіньку стріху. Так і гляди, від їхнього полум'я загориться хата!

Ніхто не знає, коли й хто посадив їх на сонячному причілку. Мати кажуть, що ті рожі посадила колись давним-давно ще бабуся в свої дівочі літа (*За Іваном Цюпою*).

2. Доведіть, що це оповідання є текстом.
3. Доберіть до даного тексту заголовок: *I варіант* — який допомагає зрозуміти, про що розповідається у творі; *II варіант* — який спонукає задуматися, чого навчає твір.
4. Спишіть ту частину оповідання, в якій описуються вогненні барви мальв.

20. 1. Спиши текст, вибираючи з дужок потрібні слова.

Людам мальва відома здавна. Ще древні греки та римляни цінували й розводили (мальву, цю квітку). Тільки для них мальва була не квіткою, а лікарською рослиною і... салатом. З її молодих листочків (вони, греки, люди) готували смачні, корисні для здоров'я салати. Вони й назвали (її, квітку, рослину) мальвою (*За Аллою Коваль*).

2. Які історичні відомості про мальву повідомляє автор?
3. Порівняй тексти про мальви (вправа 19 і вправа 20). Який із них художньо описує квіти, а який — подає точні наукові відомості?
4. Поміркуй, який заголовок можна дібрати до тексту Алли Коваль. Запиши його.

Квітка радості

- 21.** 1. Прослухай музичний уривок твору Едварда Гріґа «Ранок» і виразно прочитай вірш. Яким почуттям пройняті ці твори? Спиши вірш.

Знову ранок, знову світ!
Знову квіти і проміння,
і надії, і тремтіння,
і усмішка, і привіт.

Микола Вороний

2. Підкресли іменники. Чому вони переважають у вірші? Яке враження цим створюється?
3. Побудуй звукові моделі слів, у яких звуків менше, ніж літер.

- 22.** 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

ла шко на чм зі я

2. Спиши поетичні рядки.

Болять майбутнім, школо, твої груди.
Нехай святиться твій простий поріг!

Іван Драч

- 23.** 1. Прочитайте. Визначте, який це текст: художній чи науково-популярний. Які слова і речення допомогли зрозуміти його зміст?

Школа — слово грецького походження. У перекладі воно означає «місце радості», «вчена бесіда», «розумне дозвілля».

У Давній Греції навчальні заняття (їх називали словом «сколе») проходили у формі наукових бесід. Двійок не ставили, домашніх завдань не було. Зате існували тілесні покарання за порушення. Учнями були тільки хлопчики.

На слов'янські землі школа прийшла тисячу років тому. У ній вчилися тільки діти заможних людей. Так грецьке слово *сколе* по дорозі до нас стало *школою*.

2. Доберіть до тексту заголовок.

3. Випишіть словосполучення, які пояснюють зміст слова *школа*.

24. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте уривок з оповідання.

КОНВАЛІЯ ПІД ВІКНОМ

Уже півроку **нездужає** Наталочка. Тяжка в неї **недуга**: ноги не рухаються, мов чужі. Лежить Наталя вдома у постелі день і ніч.

Ми не забуваємо про свою однокласницю, ходимо до неї **щодня**.

Весною Наталіне ліжко поставили біля вікна. Вона **дивиться** на траву, листя й каже:

— Як мені хочеться походити по траві!

А то раз Наталя побачила зелені листочки, немов долоньки.

— Дивіться, — шепоче вона, — конвалія!

Наталя була така рада, аж щічки **зарум'янилися**.

Та сталося лихо. Вночі була велика злива. Рано-вранці, до сходу сонця, коли Наталя ще спала, ми прийшли в садок і побачили: конвалія лежить зламана.

Що ж робити?.. (За Василем Сухомлинським).

2. Скористайтесь робочими матеріалами Вченого Лиса і продовжте оповідання. Підготуйтеся виразно розповісти твір в особах.

Наталя засмутиться; сходили до лісу; викопали кущик; посадили під вікном; дивись, як біліють дзвіночки; а я боялася; гроза; вітер; снилося, що буря зламала конвалію.

3. Поміркуйте, чому оповідання має такий заголовок. Назвіть слова, які зв'язують речення в даному тексті.
4. Випишіть із тексту виділені слова. Запам'ятайте їх правопис.

25. Напиши листа своєму другові (своїй подрузі). Вислов у листі власні міркування про дружбу.

§ 5. Тема і основна думка тексту

Всі на світі сльози б я витер...

Тетяна Майданович

26. 1. Прослухай вірш та музику, яка зображає вітер. З якою інтонацією слід читати першу строфу? другу? Чому ти так думаєш?

Вітер має тисячі рук,
ними він розгладжує луг,
з кручі різко кинеться вниз,
розкуйовджує верболіз.

От би мати рук, як той вітер!
Всі на світі сльози б я витер...

Тетяна Майданович

2. Добери до вірша заголовок.
3. Доведи, що: 1) заголовки «Тисячорукий вітер», «Для чого вітрові тисячі рук?» допомагають зрозуміти, про кого або про що розповідається у вірші; 2) заголовок «Всі на світі сльози б я витер...» спонукає задуматися, чого навчає твір.
4. Пригадай, що таке тема і основна думка тексту.

У тексті про когось або про щось розповідається, доводиться якась думка чи описується предмет (явище). Це **тема тексту**.

Текст створюється з певною метою. Це його **основна думка**.

Зрозуміти основну думку допомагають запитання:
Чого навчає текст? Що в ньому засуджується?

- 27.** 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

чуй жість бай ду ність

2. Утвори від записаних слів прикметники чоловічого та жіночого роду.

- 28.** 1. Спиши приказки. Про кого так кажуть?

1. Моя хата скраю. 2. А там хоч трава не росте.
2. Чи легко жити серед байдужих людей? Чи можна від них дочекатися допомоги, співчуття, поради, підтримки? Чи розділить така людина твою радість, твоє горе?
3. Розкажи, хто до тебе завжди чуйний, уважний, хвилюється за тебе, вболіває, радіє твоїм радощам і успіхам.

29. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте оповідання.

НАШ ТАТО ОДУЖАВ

Зустріла Катруся на подвір'ї двох своїх однокласників і поділилася радістю:

— Наш тато одужав.

Петро й Гриць подивилися на Катрусю, знизали плечима і, нічого не сказавши, побігли ганяти м'яч. Катруся підійшла до дівчаток.

— Наш тато одужав, — сказала вона й засяяла на радіощах.

Одна з них — Ніна — здивовано спитала:

— Ну то й що?..

Катруся відчула, як до горла підкотилася грудка, і їй стало важко дихати. Вона відійшла до самотньої тополі та гірко заплакала (*За Василем Сухомлинським*).

2. Визначте тему й основну думку оповідання. Скільки абзаців у тексті? Яка їх роль?
3. Поясніть, як ви розумієте значення вислову «до горла підкотилася грудка».
4. Що ж так образило Катрусю? Чому вона гірко заплакала? Запишіть відповіді на запитання кількома реченнями.

30. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Коли діти дізналися, що Оля від'їжджає в інше місто назавжди, то дуже засмутилися. Вчителька запропонувала провести дівчинку і щось їй подарувати та побажати.

Діти намалювали сонце, що означає щастя; квітку со-
няхя — радість, двох лелек — дружбу, бджолу — працьо-
витість. А один хлопчик зобразив метелика і пояснив, що
він уособлює красу.

Повертаючись додому з вокзалу, діти запитали у вчи-
тельки:

— А уроки сьогодні будуть?

— У нас сьогодні був найважливіший урок, — відповіла
вчителька.

2. Скільки абзаців у тексті? Спиши абзац, у якому розпові-
дається про те, чого бажали діти Олі.

3. Поміркуй, чи забудуть діти свою однокласницю. Як вони
спілкуватимуться? Що можна сказати про учнів цього
класу? Чого навчив їх такий урок?

Не похитнеться дуб-вигляз у злюю негоду

З народного

31. 1. Прочитай вірш.

Ще в дитинстві я ходив у трави,
в гомінливі трепетні ліси,
де дуби мовчали величаво
у краплинах ранньої роси.

Василь Симоненко

2. Запиши поетичні рядки з пам'яті.

3. Підкресли іменники та зв'язані з ними за змістом при-
метники.

напам'ять

32. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

го по до би на ро розж ник

2. Поміркуй, чому ці рослини отримали такі назви.

33. 1. Прочитайте слова. Як, на вашу думку, їх можна згрупувати?

Глід, ячмінь, тополя, дуб, овес, верба, бузина, сосна, квасоля.

2. Запишіть слова групами.

34. 1. Опишіть крони різних дерев — дуба, тополі, верби, ялини, липи. Що вони вам нагадують? Крона якого дерева схожа на парасольку? свічку? конус? кулю?

2. Спробуйте придумати віршовану загадку про будь-яке з цих дерев.

35. 1. Розглянь малюнок із зображенням дуба. Уяви, що за цією ілюстрацією ти маєш скласти текст-опис і надіслати його на конкурс у журнал «Соняшник».

2. Пригадай, як будується такий текст. Склади і запиши опис, за потреби використовуючи робочі матеріали Вченого Лиса (див. с. 20).

ЩО ЦЕ ЗА ДЕРЕВО?

<p>Зачин (загальне уявлення про предмет)</p>	<p>Могутнє листяне дерево...</p>
<p>Основна частина (ознаки предмета)</p>	<p>Стовбур міцний, товстий, з візерунчастою корою. Крона нагадує... Гілля крислате; високо підносить до неба... Листки темно-зелені, різьблені, ... Цвіте сережками. Плід — ...</p>

3. Прочитай записаний твір. Чи немає в ньому докучливих повторень тих самих слів? Як їх усунути? Візьми до уваги поради Вченого Лиса.

Щоб побудувати висловлювання та вдосконалити його зміст, скористайся запитаннями *що хочу сказати? для чого?* Вони допомагають нам зорієнтуватися в умовах спілкування: знайти важливе, вилучити зайве, додати пропущене.

36. 1. Уявіть себе редакторами. Прочитайте текст-розповідь. Чи відповідає його зміст заголовкові? Чи немає чогось зайвого?

ЯКИМ ВИРОСТАЄ ДУБ У ПЕРШИЙ РІК СВОГО ЖИТТЯ

Дуб у перший рік життя утворює стрижневий корінь довжиною більше метра. А ось над землею він виростає не вище, як на десять сантиметрів. Дуб не скидає листя аж до самої весни.

2. Пригадайте, за якими правилами будуємо текст та поліпшуємо його зміст.

3. Запиши вдосконалений текст.